

SELÇUKLU HALILARINDA YILDIZ YANIŞI ve SEMBOL DİLİ

Ahmet AYTAC*

ÖZ

İnsanlığın vazgeçilmezi olan el dokumacılığında, medeniyete sürekli öncülük eden Türk Milleti olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar el dokumacılığı alanında tarih boyunca sanat eseri niteliğinde üretim devam etmiştir. Bu tarihi seyrin altın çağını ise Selçuklu halıları oluşturur. Bugüne kadar gün ışığına 18 adet Selçuklu dönemine ait halı çıkmıştır.

Sembolik anlatımın inançla bağlantısının olduğu kesindir. Bu anlamda Selçuklu halılarında kullanılan yanışlarında bir sembol dilinin olduğu muhakkaktır. Yıldız yanışı ise Orta Asya gelenekli olarak, Türk dokuma sanatında günümüze kadar kullanıla gelen önemli bir süsleme ögesi olmuştur. Ayrıca değişen din ve sosyal anlayışa rağmen süsleme ögesi olarak geçerliliğini koruyan yanışlara da iyi bir örnek durumundadır.

Selçuklu halılarında sıklıkla kullanılmış olan yıldız yanışının dini inançla alakalı olarak bu dokumalara aktarılmış olabileceğine dikkat edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Halı, el dokuma, yıldız, gelenek.

ABSTRACT

The hand weaving of humanity has been abandoned, the civilizations that the Turkish nation has been a continuous leadership. From Central Asia to Anatolia in the field of hand weaving in the production of quality work of art throughout history has continued. This date of course the golden age creates Seljuk carpets. In the light of day until now, belong to Seljuk period carpet was 18.

Symbolic expression of the belief that a connection is final. In this sense, the Seljuk carpets used in the language as a symbol of motif is infallible. Stars as motifs is traditional Central Asia, the Turkish textile art from the present day can be used as a decorative element was important. Moreover, in spite of the changing religious and social understanding as a decorative item, a good example to be valid is the motifs.

Often used in the Seljuk carpets are relevant to the religious beliefs of the stars as motifs this document may be transferred to a notice of motion will be presented.

Has often been used in the Seljuk carpets religious beliefs relevant to the stars as motifs of this document may have been transferred to must be observed.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi ABD., Aydın.

Key Words: Carpet, hand weaving, star, tradition.

GİRİŞ

Türk, hatta dünya halı sanatının en önemli örnekleri arasında Selçuklu halılarının olduğu muhakkaktır. Geçen uzun yılların tahribatına rağmen bu halılar desen, boya, renk ve teknik özellikleri ile dokuma sanatında ki önemlerini hep korumuşlardır. Konuyla ilgili epeyce araştırma yapılmasına rağmen Selçuklu halılarındaki yarışların menşei de henüz tam olarak aydınlanmamıştır.

Konya Alâeddin Camii'nde XIII. yüzyıla ait üç tanesi bütün, beşi parça halinde olmak üzere toplam sekiz adet halı 1905 yılında İlk defa İsveçli bilim adamı Martin tarafından keşfedilmiş ve Konya'daki Alman konsolosluğu temsilcisi olan Danimarka asıllı Loytved'e anlatılmıştır. Loytved aracılığıyla, Sarre tarafından 1907 yılında Avusturya'da çıkan "*Kunst und Kunsthandwerk*" dergisinde ilk defa yayınlamıştır. Bugün İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde muhafaza edilmektedirler². 1930 yılında Amerikalı Profesör Riefstahl Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde dört adet halı daha bulmuştur. Bunlardan üçü XIII. yüzyıldan kalma Selçuklu halısı olup, diğeri ise XV. yüzyıla aittir. Bu üç halıdan ikisi günümüzde Konya Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir. Bulunan üçüncü halının ise İngiltere'de Unger adlı bir koleksiyoncuda olduğu bilinmektedir³. Yine 1935-1936 yıllarında Fustat'da da 100 kadar halı parçası bulunmuş ve C. Lamm tarafından İsveç'e götürülmüştür. 29 tanesi Lamm tarafından yayınlanan bu örneklerden yedisinin Selçuklu halısı olduğu kesindir⁴. Yüzyıl olarak Selçuklu halıları ile aynı döneme ait, desen şeması bakımından da hayvanlı halılarla benzeşen dört adet halı, Tibet Budist manastırlarında, 1990'lı yıllarda başlayan yeni keşiflerle bulunmuştur⁵.

O dönemde dışarıya ihraç edilmeleri, günümüzde ise kaynaklarda hep hayranlıkla bahsedilmeleri ve halen bütün Anadolu'da örnek alınan geleneksel desenleri ve Türk halı

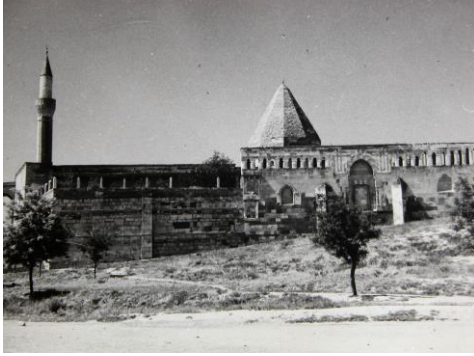
² SARRE, Frederick, *Altorientalische Teppiche* Leipzig, 1908; DURUÇAY, A., "Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan 8 Selçuklu Halısı" *Kültür ve Sanat* 5, Ocak 1977, s. 78-85, s. 191-192 (İngilizce özet); ASLANAPA, Oktay, "Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi", *Türk Edebiyat Dergisi*, S: 132, İstanbul, 1984, s. 16; ÖNDER, Mehmet, "Selçuklu Devri Konya Halıları". *Türk Etnoğrafya Dergisi*, VII-VIII, 1964-65, s. 46-49.

³ ERDEMİR, Yaşar, *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*, Beyşehir, 1999, s. 76-79; RIEFSTAHL, R. M., "Primitive Rugs of the Konya. Type in the Mosque of Beyşehir", *The Art Bulletin*, XIII, 1931, s. 177-220.

⁴ LAMM, G. J., "The Marby Rug and Same Fragments of Carpets Found in Egypt", *Svenska Oriensaelleskapets Arsbok*, 1937, s. 51-130; ASLANAPA, Oktay, *a.g.m.*, S: 132, Ekim 1984, s. 16.

⁵ ASLANAPA, Oktay, "Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler", *Arış Dergisi*, S:2, Ankara, 1997, s. 10.

sanatının sağlam karakterini sürdüren üretimlerin temeli olmaları nedeniyle Selçuklu halıları oldukça önemlidirler⁶.

Fotoğraf:1 Alâeddin Keykubat Camii⁷.

Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın Camii'ni tamamladıktan sonra sipariş üzerine Konya tezgâhlarında dokutularak buraya serilmek üzere hediye ettiği halılar nadide parçalar olup malzeme, teknik, ölçü, renk, desen, konu ve kompozisyon açısından Selçuklu halı sanatının özelliklerini belgelemekte, kaynakları hakkında son derece önemli ipuçları vermektedir. Bunlar aynı zamanda Selçukludan günümüze hala Anadolu'nun en zengin halı dokuma merkezi olma özelliğini devam ettiren; ancak büyük ölçüde de kan kaybeden Konya halıcılığına da menşei olan ve ışık tutan örneklerdir⁸. Selçuklu halılarının 29x29 kalitede olması ve metrekarede yaklaşık 84.000 düğüm bulunması⁹, Türk düğüm tekniğiyle ve yün malzemeyle dokunmuş olması, bu halıların uzantısı olan erken devir Osmanlı halılarının da Orta Çağ Avrupa'sında asilzadelerin şatolarını, kiliseleri süslemesi, bir Türk halısına sahip olmanın soyluluk alameti sayılması sonra da pek çok batılı sanatçının tablolarında tasvirlenmiş olmaları oldukça önemlidir¹⁰.

⁶ AYTAÇ, Ahmet, "Selçuklu Halılarının Desen Özellikleri", *Tarım Köy Dergisi*, S: 114, Ankara, Mart-Nisan 1997, s. 32-35.

⁷ S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. Arşivi.

⁸ ERDEMİR, Yaşar; YAVUZYILMAZ, Ahmet, "Alâeddin Keykubat'ın Sanat Anlayışı ve Konya'da İnşa Ettirdiği Mimarlık Eserleri", *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. ve İl Kültür Turizm Md.lüğü, I. Ulusal Alâeddin Keykubat Sempozyumu Bildirileri*, 06-07 Kasım 2008, Konya, s. 142.

⁹ AYTAÇ, Ahmet, *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı*, Konya, 2000 (2.Baskı), s. 1.

¹⁰ AYTAÇ, Ahmet ve ark., *Yabancı Ressamların Tablolarında Tasvirlenen Türk Halıları*, Konya, 2006.

1. SELÇUKLU HALILARINDA SÜSLEME ÖZELLİKLERİ

Süsleme, sembolizm ve ifade etme kavramları yüz yıllardır insanlığın tüm eserlerinde önemli bir yer tutmuştur. Hatta tarihin derinliklerinde tarihçilere ve sanat tarihçilere zaman ve millet bakımından eser belgelemede yol gösterici olmuştur.

Günümüzden yaklaşık 10.000-12.000 yıl kadar önce buzulların çekilmesini takiple Mezopotamya ve Anadolu'da ilk neolitik toplulukların görülmesi ve zaman içerisinde soyut simgelere dayalı bir kodlamanın kullanılması zorunluluk haline gelmiştir¹¹.

Basit bir sembolik işaret bile son derece geniş bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle onu bir teorinin içine sıkıştırmak veya kısaca tarifini yapabilmek olanaksızdır¹². Orta Asya gelenekli Türk halı-kilimlerinde yanış karakterinde oldukça büyük bir zenginlik göze çarpar. Bitkisel, figürlü, geometrik, nesneli gibi kaynaklara dayanan pek çok ve birbirinden farklı yanış grubunun tek ya da karma olarak dokumalarda kompozisyonlaştırıldığı görülür. Selçuklu dönemi geometrik süsleme öğelerinin çıkış kaynağı henüz net olarak aydınlanamamıştır. Selçuklu geometrik süslemelerinin oluşumu konusunda da farklı görüşler vardır.

Halıcılık sanatında çok ileri olan Selçuklukların üretimlerinde sonsuza sınırlandırılmış geometrik yanışlar, kûfi yazılar görülür¹³. Birden çok çizgiyi kompozisyon haline getiren karmaşık bir düzen anlayışının hâkim olduğu geometrik süslemeli Selçuklu halılarındaki desenlerin ilkel ve büyümlü bir sistemin belirtileri olması, dini sembolizme ve görsel algıya dayalı gelişmiş yanışlar olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Selçuklu sanatı genel olarak naturalist yapısının yanı sıra geometrik düzenlemelerin girmesi ve zaman içerisinde bitkisel kaynaklı motiflerin de dâhil olmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu sanat Anadolu'nun yerel kaynakları olan bitkisel biçimlerden yararlanmış, ancak figüratif tasvirlerini sınırlı olarak değerlendirmiştir. Belki de kimliğini kaybetmiş formların anlamını yitirmesi sonucu, geleneksel biçimleriyle birlikte simgesel olarak da çöküşe uğramıştır. İşte aradaki bu değişiklikler, biçimlerdeki bozukluk ile inançtaki değişim anının kesişmeleridir¹⁴. Geometrik motifler ve kuvvetle üsluplaşarak geometrik bir şekillendirilmeye uydurulmuş bitkisel motifler, Selçuklu halılarının desen dünyasını zenginleştirir. İri kûfi yazılı bordürler Selçuklu halılarının en karakteristik özelliğidir. Daha sonraki halı sanatında çeşitli gelişmeler

¹¹ YILDIRAN, Neşe, "Yakın Doğu Sembolizminde Akrep, Yılan; Akrep-Adam ve Şahmeran", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Ankara, S:XXVII, 2001/3, s. 5-22.

¹² ATEŞ, Mehmet, *Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*, İstanbul, 2001, s. 17.

¹³ AYTAC, Ahmet, *a.g.e.*, 2000, s. 6.

¹⁴ SÜRÜR, Ayten, "Geleneksel El Sanatlarında Mitolojik İzler", *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu S. Demirel Üniversitesi Bildirileri*, Isparta, 07-15 Nisan 2000, s. 31; YETKİN, Şerare, *Türk Halı Sanatı*, Ankara, 1991, s. 8.

gösterecek olan bu bordür şekli, Selçuklu halılarında iri ve dik hatlı harflerden meydana gelmiş arkaik görünüşü ile çok etkilidir. Bu bordür şekli Selçuklu halıları içinde dahi örgülü kûfiden çiçekli kûfiye kadar bir gelişme göstererek çeşitlenir¹⁵. Selçuklu halıları motif ile istif bakımından, geriye gidiş ve geriden gelişi olmayan, başlangıçtan bitime doğru tek yönlü, durağan bir başlangıcı olan, iki yanda yayılması durdurulmuştur. Bitişte ise motif kesilmelerinden anlaşılacağı gibi, süreklilik, devamlılık imajı olan, yani orta kısmın uzunluğu için değişkenlik toleransı olan, bir orta kısım istif düzeni ortaya çıkmaktadır¹⁶. Hepsî yün malzemeyle ve Türk düğüm tekniğiyle dokunan Selçuklu halılarının kenar suları mimaride görüldüğü gibi geçmeli geometriler, sekiz kollu yıldızlar, kufî yazıyı andıran kancalı desenlerle bezelidir¹⁷. Kareler içine yerleştirilmiş “Yörük yıldızı” diye de anılan iç içe sekiz köşeli yıldızlar halılara ayrı bir özellik kazandırarak bir Selçuklu üslubu oluşturmaktadır¹⁸. Yıldız yanışı Orta Asya gelenekli olarak Türk dokuma sanatında sürekli kullanılan bir süsleme ögesi olmuştur.

Türk boy ve soyları Orta Asya kökenli olarak bayrak, flama, yapı, mezar taşı ve balballarında kullandıkları motifleri dokumalarında da kullanmışlardır¹⁹. Damgaların çoğu, pek basit çizgilerden ibarettir. Damga bir obanın, oymağın, boyun ve kabilenin işaretidir. Bu, o birliğe ait olan at, koyun, diğer hayvanlar ya da halı, kilim, çadır, eyer, yemek kabı, mezar taşı, mühür ve sancaklarda görülebilir²⁰. Ancak bir boy olmaktan ziyade imparatorluk halinde teşekkül etmiş olan Selçukluların çift başlı kartalı bu anlamda ön planda kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca Selçukluların mensubu oldukları Kınık boyunun bilinen imlerinde yıldız yoktur. Dolayısıyla Selçuklularda kullanılan yıldızın im den ziyade bir yanış olarak değerlendirilmesinin daha doğru olabileceği düşünülmelidir.

¹⁵ YETKİN, Şerare, *a.g.e.*, 1991, s. 8.

¹⁶ ÇOKAY, Önder, “Restitüsyon Etüdüleri Sırasında Ortaya Çıkan Bir Özellik”, *Antik Dekor Dergisi*, İstanbul, S:38, 1997, s. 136-138.

¹⁷ DURUL, Yusuf, “Halılarda Kufiye Benzer Bordürler” *Türk Etnografya Dergisi* VII-VIII (1964–65), s. 1-4

¹⁸ DENİZ, Bekir, “Anadolu Selçuklu Dönemi Halı ve Düz Dokuma Yaygılar”, *Türkler*, C. VII, Ankara 2002, s.923-932; KIRGIZOĞLU G., Neriman,, *Düğümlü Halının Öncüsü Geve/Tülü*, İstanbul, 2000, s. 13; YETKİN, Şerare, “Yurdumuzda Müzeler ve Camilerde Bulunan Değerli Halılar”, *Türk Kültürü*, 1-4 Şubat 1963, s. 21-28’ BARIŞTA, H. Örcün, *Türk El Sanatları*, Ankara, 1998.

¹⁹ SELÇUK, Kezban, “Nahcivan Devlet Halı Müzesi’nde Bulunan Halılardan Birkaç Örnek”, *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. I. Uluslararası Türk El Dokumacılığı Kongresi Bildirileri*, Konya, 2007, s. 189–195.

²⁰ Aşçı <http://64.233.183.104/search?q=cache:hhrzBdY7MYJ:www.kamatur.org/content/view/605/108/+k%C4%B1r%C4%B1m+tatar+el+dokuma+hal%C4%B1+kilim&hl=tr&ct=clnk&cd=2&gl=tr.02.01.2008>.

2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE YILDIZ

Günümüzde Türk Bayrağı'nda da yer alan yıldız motifinin tarihi seyrine bakıldığında, menşenin milattan önceki Türklerin uygarlıklarına kadar uzandığı görülür. Yıldız Türk soylu halklarda daima önemli bir yere sahip olmuştur. Yıldızlar için efsaneler, şiirler ortaya çıkmış ve gündelik hayatta hatta dini inanışlarda önemli yere sahip olmuştur. Orta Asya eski inanışlarda yapılacak savaşlar, hayvanların otlaklara nakli, yön bulma hep yıldızlara göre belirlenirdi.

Orta Çağ'da yıldızların tasavvufi düzen ile ele alınmasına karşın, gökyüzündeki yıldızlar, insanoğlunun var oluşundan itibaren ilgi alanlarından biri olmuştur. Gök cisimleri mitolojisinde dörtlü düzen kendiliğinden ortaya çıkmaktadır²¹. Doğum, barış içinde yaşam ve evrenin yenilenmesi gibi anlamlar da içeren²² sekiz köşeli yıldız bir yanış olarak Büyük Turan Yurdu Orta Asya'daki gelenekli Türk sanatında ve kültüründe de hep önemli öge olmuştur. Günümüzde Türk bayrağının ay ve yıldızına benzeyen, gökte gün ile ayın kavuşumunu temsil eden bir motif, M. Ö. birinci bin yılda, proto-Türk olarak bilinen Chouların baş bayrağında da görülür²³.

Orta Asya Türk kavimleri tarafından “*göğün kapısı*” kutup yıldızının bulunduğu yer olarak kabul edilmiştir. Birçok Türk kavmine göre, gökteki yıldızlar “*gök çadırı*”nın deliklerinden dünyaya sızan ışıklardı. Mevsimlerin değişmesi de, yıldızlara göre takip edilirdi. “*Göğün kapısı*” olan kutup yıldızı kutsal sayılır ve gezegenlerin başladığı yer olarak kabul edilirdi. Uygurlar bu yıldızda daha büyük bir saygı göstererek, “*altın kazuk*” demişlerdi. Kutup yıldızı parlaklığın bir sembolü idi. “*Kutup yıldızının bulunduğu yerden veya gök kubbesinde meydana getirdiği kapıdan, Tanrı insanlara şefaet eder ve Kamlar (Şamanlar) da bu delikten Tanrı ile ilgi kurarlardı. Bu kapı, insanlar dünyası ile gökteki ruhlar dünyasının bir sınırı idi*”. Yakut Türklerine göre, “*soğuk havalar, diğer gezegenlerin deliklerinden yeryüzüne inerlerdi. Bu bakımdan bilhassa ülker yıldızı büyük bir önem taşırdı. Gezegenlerin yükselip alçalması ile soğuk veya sıcak havaların geleceği, çoğu zamanda isabetli olarak söylenirdi*”. Eski Türklerde “*ülker*” sözü, “*gezegen yıldızı*” ifadesinin karşılığı idi: “*Zuhal*” (Saturn) yıldızını da eski Türkler, iyi tanıyorlardı. Kutadgu Bilig'de, Zuhal yıldızı için “*en üstün Zühal yıldızıdır. En önde yürür, iki yıl, sekiz ay bir evde kalır*”!.. denilmektedir. “*Müşteri*” (Jupiter)de, eski Türklerin takvim bilgilerinde, önemli bir rol oynardı. Jupiter'in, eski Türkçe adı “*Eren-tüz*” idi. XI. yüzyıldan sonra Türkler bu yıldızda “*Ongay*” demeye başlanmıştır.

²¹ ANONİM, “Orta Çağ Türk Dünyasında İnanç ve Sanat İlişkisi”, http://www.sanatteorisi.com/article_read.asp?id=4_05.03.2009.

²² ATEŞ, Mehmet, *Mitolojiler, Semboller ve Halılar*, İstanbul, 1996, s. 154.

²³ ESİN, Emel, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004, s. 59.

Bugün Anadolu'nun birçok yerinde, bu yıldız “Öngay” veya “Öngey” adı ile anılır. Ayrıca, “oniki hayvanlı Türk takvimi, oniki gezegen burcun, dönüş sürelerine göre kurulmuştu”. Jupiter'in dönüş süresi de, on iki burcun dönüşlerine yakındı. Bu bakımdan Türkler, Jupiter'e büyük bir önem vermişlerdi. Kutadgu Bilig'te, “ondan sonrada gelir, ikinci olur onay, her evde kalır on ay, ayrıca da iki ay”!.. denilmektedir. Yine Orta Asya'da Büyük Ayı burcunun yedi yıldızı(=yedi aygır=yedi han)ndan bahsedilir. Türk halk edebiyatında da, yıldızlar için söylenmiş çok şey vardır. Ordu içindeki asker sayılarını gökteki yıldızlara benzetme gibi eski Türk edebiyatının özellikleri vardır. Karacaoğlan'ın bir mısrasında “Karacaoğlan der ki, burada durulmaz, Gökteki yıldızdan çoktur sayılmaz”! Efsanelerde de yıldız vardır. Eski bir Türk efsanesi'nde Tanrı, dünya ile yıldızları Kutup yıldızına bağlamış olarak anlatılmaktadır. Yine Türk mitolojisine göre, “uzaydaki bütün yıldızlar, tıpkı bir at gibi ona bağlanmış ve onun etrafında dönerler”. Aynı zamanda “göğün göbeği” de yine Kutup yıldızı idi. Arkeologlar tarafından Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da yapılan kazılarda da üzerlerinde ay-yıldız bulunan 104 sikke bulunmuşur²⁴ ki, bu da yıldızların milattan önceki devirlerde de Türk dünyasında önemli bir motif olduğunu göstermektedir. Ayrıca geçmişten günümüze Türk soylu halkların mezar taşlarında da yıldız vardır.

Fotoğraf: 2, Şaman davulu²⁵.

²⁴DALOĞLU, Yavuz, http://74.125.77.132/search?q=cache:zYIaHBZbfYQJ:www.uydukurdu.com/forum/archive/index.php/index.php/gokturk_sikkelerinde_ay_yildizi78815.html+orta+asya+y%C4%B1ld%C4%B1z+motifi&hl=tr&ct=clnk&cd=10&gl=tr, 10.12.2008.

²⁵ ANOHİN, A. V., “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, *Makaleler ve İncelemeler*, (çev. Abdülkadir İNAN), C. I, Ankara, 1968, s. 120.

Fotoğraf: 3, Şaman davulu²⁶.

Şaman davulunun hazırlanması mitolojik ilişkili sembolik davranışlara neden olmaktadır²⁷. Davulun yukarı tarafındaki kozmolojik-astrolojik bakımdan önemli sayılan yıldızlar bulunur. Bunlar belki çok daha eski güneş ve yıldızlarla ilgili kültlere de işaret ederler²⁸. Kültegin yazıtında da “şu geniş göklerin kaplamadığı, sirayet etmediği hiçbir şey yoktur” yazar. Yine eski inanışlarda da “gök ile yer birbirinden ayrılıp güneş ile ay feyzini saçmağa başlayınca tanrıdan buyruk alan oymakbaşı bütün dünyayı, kendi çevresiyle alakalandırır²⁹” der... Divan-u Lügat-it Türk'te “yıldızları çergeşip tün, tünüze yörgenür...” ifadesi geçmektedir³⁰.

Yıldızlarla alakalı en yaygın halk inanışlarından birisi ise her insanın bir yıldızının olduğu ve gökte bir yıldız kaymasının o yıldızın sahibinin öldüğü ya da öleceği inanışıdır³¹. Bektaşî geleneğinde de “Zühre yıldızı”yla alakalı efsane kalıbına bürünmüş bir inanış Hz. Ali ilse “Zühre yıldızı”nı ilişkilendir ki, Hz. Peygamberin kızı ve Hz. Ali'nin eşi olan Fatma'nın bir adının da Zehra olması dikkat çekicidir³².

Alev alev yanan beş köşeli yıldız dâhilik amblemidir. Kutsallığı sebebi ile on iki köşeli yıldız sık sık Selçuklu-Osmanlı süslemelerinde ve hatta paralar üzerinde “Zühre”yi temsil etmiştir. “Zühre” iyilik ve yenilenen hayatın simgesi, sekiz köşeli yıldız ise doğumdan ölüme kadar olan hayat çizgisinin ifadesidir³³. Ayrıca konuyla ilgili eski inançlarda, örneğin Yakutlar'da her gün yenilenen, çoğalan dünya sekiz köşeli olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda sekiz uçlu geometri, dünyanın, yerin, toprağın, yaşamın, transfigürasyon, şekil ve içerik değiştirmenin, sürekli yenilenmenin, ölümsüzlüğün sembolüdür³⁴. İç Asya'da ve ilk Türklere güneş ve yıldız motifleri hem tematik, hem de ikonoğrafik bakımdan bir birleriyle eşanlı görünmektedir ve gök ibadeti kozmolojisini proto Türk devrinden başlayıp ele almak gerekir. Chou devrinde gök yerin üzerinde duran kubbeydi ve 28 dilime ayrılıyordu. Her dilimde bir yıldız grubu vardı. Gök kubbenin tepesindeki kutup yıldızı Gök Tanrı'nın makamıydı³⁵. Orta

²⁶ ANOHİN, A. V., *a.g.m.*, s. 121.

²⁷ ÇORUHLU, Yaşar, “Türk Topuluklarında Şaman Davulu ve Üzerindeki Resimlerin Anlamı”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat ve İnanç Sempozyumu Bildirileri, II.*, İstanbul, 2004, s. 116.

²⁸ ÇORUHLU, Yaşar, *a.g.b.*, s.119.

²⁹ ORKUN, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987, s. 81-232.

³⁰ DOĞAN ŞAMAN, Nermin, “Oklu Çakır/Oklu Çark/Gök Çığrısı: Selçuklu Süslemesine Bir Motif”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, I.*, Konya, 2001, s. 243.

³¹ ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971, s. 24-25.

³² BORATAV, Pertev Naili, *Yüz Soruda Türk Folkloru*, İstanbul, 1999, s. 34.

³³ ATEŞ, Mehmet, *Türk Halkları Motiflerin Sembollerin Dili*, Nevşehir, 19.., s. 61.

³⁴ ATEŞ, Mehmet, *a.g.e.*, 1996, s. 90.

Asya eski Türk Güneş ikonografisinde “*parlak tilgenler*”, Budalar ve Manihesit dindarların halelerini oluştururdu ve bunlar “*yultuz*”a (yıldız), güneşe benzetilirdi³⁶.

Yıldızlar yörüklerin de adeta barometresidir. Terazi, üç kardeş, Ülker, Demirkazık gibi yıldız isimleri söylenir ve bu yıldızlar mevsim yağmurlarında bir takım inanışlara sebebiyet verir³⁷.

Fotoğraf: 4, Sivas Divriği Ulu Camii, yıldız yanışı.

Karahanlı hükümdarı İbrahim oğlu I. Nasr Şems’ül-Mülk’ün Buhara-Semer kand yolu üzerinde, kendi adına yaptırdığı “*Ribât-i Melik Kervansarayı*”nın ana kapısının çevresi, sekiz köşeli yıldızlarla süslüdür³⁸. Semerkand’da Ahmed Yesevi Türbesi’nde, Buhara’da 1592’de yapılmış olan Seyfi Medresesi’nin pencere süslemelerinde, Beyşehir Kubadabad Sarayı’ndan çıkarılan³⁹ ve günümüzde Konya Karatay Müzesi’nde sergilenen çinilerde, Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin kuzey cephesindeki panolarda⁴⁰, Kayseri Honat Hamamı’ndan çıkan çinilerde yıldız örneklerini görmek mümkündür⁴¹. Kayseri Keykubadiye Köşkü çinilerinde de sekiz köşeli yıldızlar vardır⁴². Aynı şekilde Van Ulu Cami’nin tuğla ve stuklarında⁴³, Erzurum Yakutiye Medresesi’nin taç kapısındaki taş kabartmalarda yıldızlar görülür⁴⁴. Sivas Divriği Ulu Camii’nin mükemmel taş işçiliği örneği olan kapılarının kenar süslemelerinde de yıldız yanışları sıklıkla kullanılmıştır. Niğde Dar-üz Zıkr taş mihrabında altı köşeli yıldız⁴⁵, Akşehir

³⁵ ESİN, Emel, *a.g.e.*, s. 60-61-63.

³⁶ ESİN, Emel, *a.g.e.*, s. 80.

³⁷ YALMAN (YALGIN), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, I., Ankara, 2000, s. 286.

³⁸ KIRZIOĞLU G., Neriman, *Altaylar’dan Tunaboyu’na Türk Dünyası’nda Ortak Yanışlar(Motifler)*, Kültür B.lığı Yay. No:2753, Ankara, 2001, s. 224.

³⁹ BOZER, Rüstem, “Kubadabad Çinilerinde Fırınlama Sonrası yapılan İşlemler”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri I.*, Konya, 2001, s. 177.

⁴⁰ GÜNDOĞDU, Hamza, “İslami Devir Erzurum Yapılarındaki Figürlü Kabartmalar Üzerine”, *SUSAM. IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 1994, Konya, s. 19-31.

⁴¹ KIRZIOĞLU G., *a.g.e.*, 2001, s. 226-231.

⁴² ASLANAPA, Oktay, *Anadolu’da Türk Çini ve Keramik Sanatı*, İstanbul, 1965.

⁴³ ASLANAPA, Oktay, “1970 Temmuz Van Ulu Camii Kazısı”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 1970-71, s. 1-5.

⁴⁴ ÜNAL, Rahmi Hüseyin, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara, 1993.

⁴⁵ DEMİRİZ, Yıldız, *İslam Sanatında Geometrik Süsleme Bir Envanter Denemesi*, İstanbul, 2000, s. 36.

Seyyid Mahmud Hayran'ın Türbesi'nin kubbe göbeğinde⁴⁶ yıldız görülür. Konyadakiler başta olmak üzere daha pek çok Selçuklu eserinde bu yıldız şeması tekrarlanmıştır.

Fotoğraf: 5, Alâeddin Camii kuzey cephesi ve yıldız formu kitabesi (Fotoğraf: Yaşar ERDEMİR arşivi).

Fotoğraf: 6, Kubadabad Sarayı çinilerinde yıldız.

Kur'ân'da geçen pek çok ayette de yıldızlardan bahsedilmektedir. “Şüphesiz gökleri ve yeri altı zamanda veya altı birimde yaratan, sonra arş üzerine saltanatını kurup, şaşmayan kanunlarıyla varlık âleminin hayatlarını programlayan, sizin rabbiniz olan Allah'tır. Gündüzü durmadan kovalayan gece ile bürüyen, güneşi, ayı, yıldızları buyruğuna boyun eğdirilmiş olarak var eden de Allah'tır...”⁴⁷. “Ve daha nice alametler ve yıldızlar yaratmıştır ki, onlarla insanlar yollarını bulmaktalar”⁴⁸. “Ey insanoğlu! Göklerde ve yerde var olan her şeyin, güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların, hayvanların ve insanların çoğunun

⁴⁶ ÖNGE, Yılmaz, “Konya-Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesi'nin Restorasyonu”, *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, II, 1975, s. 77-121.

⁴⁷ PARLIYAN, Abdullah, *Kur'an-ı Kerim ve Özlü Tefsir*, Konya, 2002, s. 156.

⁴⁸ PARLIYAN, Abdullah, *a.g.e.*, s. 268.

Allah'ın kudret ve yüceliği önünde yere kapandığını görmüyor musun?"⁴⁹. "Ve geceyi, gündüzü sizin yararlanmanız için, koyduğu yasalara boyun eğdirmiştir O. Güneş ve ay, bütün yıldızlar hepsi O'nun buyruğuna boyun eğmişlerdir..."⁵⁰.

Kurân'da geçen yıldız, eski Orta Asya inanışlarından günümüze hep Türk kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Sembol dünyasının abartı ve aşırı süslemeden uzak, kendi estetik değerlerini içerisinde barındıran yanışlardan oluşturduğu kompozisyonları, Türkler kullandıkları pek çok eşyaya işlediği gibi dokumalara da aktarmışlardır. Dokuma ürünlerin, estetiğini yansıtan bu yanışlar, üretildikleri devirlerin adeta sözcüleri, mesaj veren eserleriydi. Günümüz dokumalarında ise bu ikonografik boyuta, ticari kaygı, iletişimdeki gelişmeler ve kültürdeki değişiklikler yüzünden rastlanmamaktadır⁵¹.

3. SELÇUKLU HALILARINDA YILDIZ YANIŞI

3.1. Birinci Örnek

Fotoğraf: 7, Konya'da bulunan Selçuklu halısı.

Dik hatlı uçları kanca şeklinde kûfî yazılı büyük suyunun iki tarafındaki iç ve dış küçük sularda sekiz köşeli yıldızlar yer alır.

⁴⁹ PARLIYAN, Abdullah, *a.g.e.*, s. 333.

⁵⁰ PARLIYAN, Abdullah, *a.g.e.*, s. 267.

⁵¹ AYTAC, Ahmet, "Konya Yöresi Halı ve Kilim Dokumalarında Yıldız Yanışı", *Tarih Dergisi*, İstanbul, S:210, 2004, s. 28-31.

3.2. İkinci Örnek

Fotoğraf:8, Konya'da bulunan Selçuklu halısı.

Orta kompozisyon alanı koyu mavidir. Sekiz köşeli yıldızların iki konturla birbirine bağlanmasıyla sonsuza sınırlandırılmıştır. Büyük suda koyu kırmızı üzerine yapılan açık kırmızı renkteki kûfilerin içlerinde sekizgen yıldızvari bir form vardır.

3.3. Üçüncü Örnek

Fotoğraf:9, Konya'da bulunan Selçuklu halısı.

Büyük suyunda ki çiçekli kûfi yazıyı andıran düzenlemede sekizgen formların içlerinde sekiz köşeli yıldızlar yer alır.

3.4. Dördüncü Örnek

Fotoğraf: 10, Konya'da bulunan Selçuklu halısı.

Büyük suyunda, kırmızı zemin üzerine beyaz renkte kûfi yazıların arasındaki boşluklarda dolgu yanışı olarak sekiz köşeli yıldız yer alır.

3.5. Beşinci Örnek

Fotoğraf: 11, Konya'da bulunan Selçuklu halısı.

Büyük suyunda ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte arası hilalli kûfiler vardır. Kufi yazıların boşluklarında da sekiz köşeli yıldız yanışı vardır.

3.6. Altıncı Örnek

Fotoğraf:12, Beyşehir’de bulunan Selçuklu halısı.

Lacivert renkli orta kompozisyon alanında çengeller arasında kalan baklava biçimlerinde raport tekrar olarak sekiz köşeli yıldızlar vardır.

3.7. Yedinci Örnek

Fotoğraf:13, Beyşehir’de bulunan Selçuklu halısı.

Büyük suyunda ki kûfi yazıyı andıran düzenlemede sekizgen formların içlerinde sekiz köşeli yıldızlar yer alır.

3.8. Sekizinci Örnek

Fotoğraf:14⁵² Fustat’ta bulunan Selçuklu halısı.

Halının orta kısmından kalan küçük bir parçadan ibarettir. Zemin üzerine yerleştirilmiş mavi renkli bir yıldız vardır. Bu yıldızın içerisinde tekrar bir yıldız (sarı renkli) ve baklava motifi (kırmızı renkli) yer almaktadır.

⁵² YETKİN, Şerare, *a.g.e.*, 1991.

3.9. Dokuzuncu Örnek

Fotoğraf:15⁵³, Fustat'ta bulunan Selçuklu halısı.

Zemine ait bir parçadır. Açık kahverengi zemine, koyu mavi sekiz köşeli yıldızların sıralanmasıyla yapılmıştır. İçlerinde kırmızı ve yeşil dolgular vardır.

SONUÇ

Yıldız yanışı, Orta Asya gelenekli olarak Türk dokuma sanatında da sürekli kullanılagelen bir süsleme ögesi olmuştur. Aynı zamanda değişen din ve sosyal anlayışa, kültürel etkileşimlere rağmen geçerliliğini koruyan yanışlara da iyi bir örnek teşkil etmektedir. Pazırık'te lotus biçimli sekiz köşeli yıldızvari yanıştan, insanla ilgili gizleri ifade eden ve evrensel sırları da simgeleyen altı köşeli yıldız ve Selçuklu halılarına kadar Türk kültüründe hep var olmuştur. Selçuklu dönemine ait, Konya'da bulunan sekiz halıdan beşinde, Beyşehir'de bulunan üç halının ikisinde ve Fustat'ta bulunan yedi halıdan ikisinde de yıldız yanışı vardır. Yıldız yanışının bugüne kadar bulunan çok az sayıdaki Selçuklu halısının dokuzunda olması diğer pek çok Orta Asya kökenli Anadolu Türk yanışında olduğu gibi bir tesadüf olmasa gerektir.

İslam öncesi Orta Asya Türk inanışlarında ve İslâm'da yeryüzündeki her şeyin, gökyüzünün, yıldızların Allah'ın eseri olduğunun, ona boyun eğdiklerinin sanki Kur'ân dayandırılmış bir anlatımı, bir sembolik ifadesi olarak, yıldız yanışının Selçuklu halılarında yerini almış olabileceğine dikkat edilmelidir.

Günümüzde ticari kaygıyla üretilen dokumalarda bir ikonografik anlayış görülmesi pek muhtemel değildir. Ancak Selçuklu halıları örneğinde olduğu üzere geçmişten gelen dokumalarda, özelliklede kompozisyonun ilk çıkış noktasında bu sembol dilini görmek pek ala mümkün olabildiği gibi bunun geleneklerle, dinsel inançlarla ve Orta Asya kültürüyle bağlantılı olarak dokumalara yansıtılmış olabileceği de düşünülmelidir. Çünkü Türkler gittikleri yerlerde var olan kültürü direkt olarak hiçbir zaman almamışlardır. Etkilenmelerini

⁵³ YETKİN, Şerare, *a.g.e.*, 1991.

bile kültürlerine uyarlayarak gerçekleştirmişlerdir. İslamiyet öncesi Orta Asya kültürlerinde var olan birçok gelenek ve göreneği de yeni dinlerine uyarlamışlardır.

Sonuç olarak Selçuklu halılarında, mimari ve diğer eserlerinin süslemelerinde sık görülen yıldız yanışı salt bezeme ve estetik kaygılarla kullanılmış olamaz. Dönemin inanç ve gelenekleriyle bağlantılı olarak bilinçli bir düşünceyle yıldız yanışının kullanılmış olabileceği mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu inanç ile geleneklerde ise mutlaka yıldızın; İslamiyet öncesi Orta Asya’da yön bulmadan savaşlara kadar belirleyici olması, göğün kapısı kabul edilmesi, mevsimlerin değişiminin takibinde kullanılması, iklimlerle alakalı olması, eski takvimde yer alması etkili olmuştur. Aynı şekilde İslam sonrasında da Kur’an’da da pek çok ayette yıldızlardan bahsedilmesi, Türk kültüründe dolayısıyla Selçuklu halılarında yıldızın varlığı, Orta Asya’dan beridir önemli bir öge olarak bu yanışın alınmasının sebebi olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

ANONİM, “Orta Çağ Türk Dünyasında İnanç ve Sanat İlişkisi”, http://www.sanatteorisi.com/article_read.asp?id=4, 05.03.2009.

ANOĞİN, A. V., “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, *Makaleler ve İncelemeler*, (çev. Abdülkadir İNAN), C. I, Ankara, 1968.

ASLANAPA, Oktay, “Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi”, *Türk Edebiyat Dergisi*, S: 132, İstanbul, 1984.

ASLANAPA, Oktay, “Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler”, *Arış Dergisi*, S:2, Ankara, 1997.

AŞÇI. <http://64.233.183.104/search?q=cache:hhrzBdY7MYJ:www.kamatur.org/content/view/605/108/+k%C4%B1r%C4%B1m+tatar+el+dokuma+hal%C4%B1+kilim&hl=tr&ct=clnk&cd=2&gl=tr>.02.01.2008.

ATEŞ, Mehmet, *Türk Halıları Motiflerin Sembollerin Dili*, Nevşehir, 19.. .

_____, *Mitolojiler, Semboller ve Halılar*, İstanbul, 1996.

_____, *Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*, İstanbul, 2001.

AYTAÇ, Ahmet, “Selçuklu Halılarının Desen Özellikleri”, *Tarım Köy Dergisi*, S: 114, Ankara, Mart-Nisan 1997.

_____, *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı*, Konya, 2000 (2.Baskı).

_____, “Konya Yöresi Halı ve Kilim Dokumalarında Yıldız Yanışı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 2001.

_____, “Konya Yöresi Halı ve Kilim Dokumalarında Yıldız Yanışı”, *Tarih Dergisi*, İstanbul, S: 210, 2004, s. 28-31.

_____ ve ark., *Yabancı Ressamların Tablolarında Tasvirlenen Türk Halıları*, Konya, 2006.

BARIŞTA, H. Örcün, *Türk El Sanatları*, Ankara, 1998.

BORATAV, Pertev Naili, *Yüz Soruda Türk Folkloru*, İstanbul, 1999.

BOZER, Rüstem, “Kubadabad Çinilerinde Fırınlama Sonrası yapılan İşlemler”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri I.*, Konya, 2001.

ÇOKAY, Önder, “Restitüsyon Etüdüleri Sırasında Ortaya Çıkan Bir Özellik”, *Antik Dekor Dergisi*, İstanbul, S:38, 1997.

DALOĞLU, Yavuz, http://74.125.77.132/search?q=cache:zYIaHBZbfYQJ:www.uydukurdu.com/forum/archive/index.php/index.php/gokturk_sikkelerinde_ay_yildiz78815.html+orta+asya+y%C4%B1ld%C4%B1z+motifi&hl=tr&ct=clnk&cd=10&gl=tr, 10.12.2008.

DENİZ, Bekir, “Anadolu Selçuklu Dönemi Halı ve Düz Dokuma Yaygılar”, *Türkler*, C. VII, Ankara 2002, s.923-932.

DOĞAN ŞAMAN, Nermin, “Oklu Çakır/Oklu Çark/Gök Çığrısı: Selçuklu Süslemesine Bir Motif”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, I., Konya, 2001, s. 243.

DURUÇAY, A., “Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan 8 Selçuklu Halısı” *Kültür ve Sanat* 5, Ocak 1977 (İngilizce özet).

DURUL, Yusuf, “Halılarda Kufiye Benzer Bordürler” *Türk Etnografya Dergisi VII-VIII* (1964–65).

ERDEMİR, Yaşar, *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*, Beyşehir, 1999.

_____; YAVUZYILMAZ, Ahmet, “Alâeddin Keykubat’ın Sanat Anlayışı ve Konya’da İnşa Ettirdiği Mimarlık Eserleri”, *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. ve İl Kültür Turizm Md.lüğü*, *I. Ulusal Alâeddin Keykubat Sempozyumu Bildirileri*, 06-07 Kasım 2008, Konya, S. 129-174.

ESİN, Emel, *Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004.

GÜNDOĞDU, Hamza, “İslami Devir Erzurum Yapılarındaki Figürlü Kabartmalar Üzerine”, *SUSAM. IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 1994, Konya.

KIRGIZOĞLU G., Neriman,, *Düğümlü Halının Öncüsü Geve/Tülü*, İstanbul, 2000.

_____, *Altaylar’dan Tunaboyu’na Türk Dünyası’nda Ortak Yanışlar(Motifler)*, Kültür B.lığı Yay. No:2753, Ankara, 2001.

LAMM, G. J., “The Marby Rug and Same Fragments of Carpets Found in Egypt”, *Svenska Orientsaellskapets Arsbok*, 1937.

ORKUN, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987.

- ÖNDER, Mehmet, “Selçuklu Devri Konya Halıları”. *Türk Etnografya Dergisi*, VII-VIII, 1964–65, s. 46–49.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971.
- PARLIYAN, Abdullah, *Kur’an-ı Kerim ve Özlü Tefsir*, Konya, 2002.
- RIEFSTAHL, R. M., “Primitive Rugs of the Konya. Type in the Mosque of Beyşehir”, *The Art Bulletin*, XIII, 1931.
- SARRE, Frederick, *Altorientalische Teppiche* Leipzig, 1908.
- SELÇUK, Kezban, “Nahcıvan Devlet Halı Müzesi’nde Bulunan Halılardan Birkaç Örnek”, *S. Ü. Selçuklu Arş. Mrk. I. Uluslararası Türk El Dokumacılığı Kongresi Bildirileri*, Konya, 2007.
- SÜRÜR, Ayten, “Geleneksel El Sanatlarında Mitolojik İzler”, *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu S. Demirel Üniversitesi Bildirileri*, Isparta, 07-15 Nisan 2000.
- YALMAN (YALGIN), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, I., Ankara, 2000.
- YETKİN, Şerare, “Yurdumuzda Müzeler ve Camilerde Bulunan Değerli Halılar”, *Türk Kültürü*, 1-4 Şubat 1963.
- _____, *Türk Halı Sanatı*, Ankara, 1991.
- YILDIRAN, Neşe, “Yakın Doğu Sembolizminde Akrep, Yılan; Akrep-Adam ve Şahmeran”, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Ankara, S:XXVII, 2001/3.